

БО „Український Центр Порозуміння”

**ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ.
ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ
МЕДІАЦІЇ:ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.
СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.**

Роботу виконала:

Альона Горова,

магістр соціальної роботи

Київ, 2006

ЗМІСТ

Вступ.	стор. 3
Розділ 1. Соціологічний підхід до вивчення конфліктів.	стор. 5
1.1. Теоретичне обґрунтування соціологічних підходів до конфлікту.	стор. 5
1.2. Поняття соціального конфлікту.	стор. 7
1.3. Кримінальна ситуація як різновид соціального конфлікту.	стор. 9
1.4. Структурний аналіз соціального конфлікту.	стор. 11
1.5. Управління соціальним конфліктом.	стор. 14
Розділ 2. Функціонування процедури медіації. Соціологічний аспект.	стор. 17
2.1. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя.	стор. 17
2.1.1. Медіація у кримінальних справах.	стор. 18
2.1.2. Сімейні конференції.	стор. 20
2.1.3. Кола правосуддя.	стор. 20
2.2. Соціологічний аспект програм відновного правосуддя.	стор. 21
2.2.1. Соціальна система.	стор. 21
2.2.2. Соціальна структура.	стор. 22
2.2.3. Соціальна ситуація.	стор. 24
Розділ 3. Європейський досвід впровадження процедури медіації.	стор. 26
3.1. Баланс між державним втручанням та залученням громад.	стор. 26
3.2. Форма програм відновного правосуддя.	стор. 29
3.3. Соціальна підтримка потерпілого і правопорушника.	стор. 30
Рекомендації щодо впровадження процедури медіації у вітчизняну правову систему.	стор. 31
Література.	стор. 32

ВСТУП

Кримінальна юстиція в Україні успадкувала від радянських часів використання карального підходу та репресивних методів боротьби зі злочинністю у рамках цього підходу. У результаті кількість засуджених є надзвичайно високою, за останні дванадцять років за кримінальні злочини було засуджено майже 2 млн. 300 тисяч осіб, серед них 800 тисяч були засуджені до позбавлення волі. Така кількість засуджених призвела до того, що Україна, на сьогодні, входить до ряду країн з найвищим відсотком застосування карних санкцій [6, с. 3].

Новий Кримінальний кодекс, прийнятий у 2001 році, передбачає ряд альтернативних покарань. Однак, як свідчать статистичні дані, переважаючим видом покарання лишається позбавлення волі. Застосування такої карної санкції (позбавлення волі) має негативні наслідки для засудженої особи, громади, держави [6, с. 5-8; 14, с. 8, 16-18].

Наведені вище факти вказують на нагальну необхідність реформування вітчизняної системи правосуддя. Оскільки першопричиною існування цих проблем є каральний підхід у сфері вирішення кримінальних ситуацій, то важливим є коригування такого підходу. У зв'язку з цим привертає до себе увагу підхід якій носить назву Відновне правосуддя і декларує себе як дієву альтернативу каральному підходу. Відновне правосуддя орієнтоване на підтримку та першочергове задоволення потреб потерпілого, усвідомлення та виправлення правопорушником скоєного, його реінтеграції у суспільство та залученню місцевої громади до вирішення кримінальних ситуацій [48, с. 4-5].

Впровадження відновного правосуддя регламентоване на міжнародному рівні. Зокрема, у Резолюції Економічної та соціальної Ради ООН „Про основні принципи програм відновного правосуддя у кримінальних справах” від 24 липня 2002 року рекомендується розвивати та впроваджувати програми відновного правосуддя у національні системи права [36].

Дана робота передбачає аналіз доцільності впровадження програм відновного правосуддя, зокрема медіації, з точки зору соціології як науки про суспільство та взаємозв'язки у ньому. Крім того, передбачається аналіз європейського досвіду реалізації соціологічних аспектів функціонування програм відновного правосуддя.

Отож, *метою* роботи є аналіз соціологічних аспектів особливостей впровадження програм відновного правосуддя, зокрема медіації у кримінальних справах, в контексті європейського досвіду.

З метою реалізації даної мети були розроблені такі *завдання*:

1. Проаналізувати кримінальний конфлікт як один з видів соціального конфлікту.
2. Вивчити процес функціонування програм відновного правосуддя, зокрема медіації, з точки зору соціології.

3. Провести огляд європейського досвіду реалізації програм відновного правосуддя (соціологічний аспект).
4. Розробити рекомендації щодо впровадження програм відновного правосуддя у вітчизняну правову систему.

Робота складається з чотирьох розділів, кожен з яких відповідає визначеному завданню. Перший розділ містить аналіз соціального конфлікту та огляд кримінального конфлікту як особливого виду соціальної взаємодії. Висновками першого розділу є виокремлення соціальних категорій, які потребують аналізу в контексті розгляду кримінального конфлікту.

Другий розділ містить огляд програм відновного правосуддя та особливостей функціонування певних соціальних категорій (соціальні системи, соціальна структура, соціальна ситуація) в рамках цих програм, що, власне, і є соціологічним аспектом програм відновного правосуддя. У висновках до другого розділу зазначені ключові питання, на які необхідно звертати увагу, аналізуючи програми відновного правосуддя.

Третій розділ, основним чином, базується на праці Девіда Маерса і включає огляд європейського досвіду реалізації програм відновного правосуддя з точки зору ключових соціологічних категорій.

Робота також містить рекомендації щодо впровадження програм відновного правосуддя у вітчизняну правову систему на основі аналізу соціологічних категорій функціонування таких програм у європейських країнах.

РОЗДІЛ 1.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТІВ.

Соціологія розглядає конфлікт, перш за все, як модель поведінки з особливим розподілом ролей, послідовністю подій, способами вираження поглядів та ціннісних орієнтацій, мотивацією та формами відстоювання інтересів. Конфлікт з точки зору соціології – це система змінних – розбіжностей та домінування. Розбіжності описують погляди, інтереси та цілі учасників, що виражені у вимогах та позиціях. Домінування передбачає соціальну ієрархію в людській спільності і боротьбу за пріоритетні позиції [13, с. 142].

Кримінальний конфлікт виражається в зіткненні інтересів правопорушника та потерпілого. Крім цього, кримінальний конфлікт має соціальні наслідки, адже порушується ситуація стабільності та безпеки в громаді. Отже громада також є безпосереднім учасником кримінального конфлікту, тому що порушуються її інтереси.

На думку деяких соціологів, на сьогодні, доречно у ролі потерпілих („жертв віктимізації”) розглядати не тільки окремих індивідів, а й цілі спільноти чи громади. Зокрема, це пояснюється тим, що „сукупність людей, яку визначають як громаду, характеризують спільні умови їхньої життєдіяльності”, до яких першочергово відносять спільність потреб та інтересів [39]. Щодо кримінальної ситуації, то спільний інтерес членів громади тут очевидний – збереження або відновлення безпеки в спільноті.

Отже, у даному розділі увага акцентуватиметься на детальному огляді соціального конфлікту, аналізі його перебігу, аспектах, що потребують особливої уваги з точки зору соціології, що дозволить краще зрозуміти природу кримінального конфлікту.

1.1. Теоретичне обґрунтування соціологічних підходів до конфлікту.

Соціологічний підхід до розгляду конфліктної ситуації, на сьогодні, має два теоретично-практичні напрями, що пов'язано з особливостями становлення західної конфліктології та її взаємодії з такою науковою дисципліною як соціологія. Не вдаючись у подробиці історично-хронологічного розвитку, на разі, доречно зупинитись на двох принципово важливих моментах, які й обумовлюють існування зазначених соціологічних підходів до конфлікту.

На початку 50-их років минулого сторіччя в західній конфліктології остаточно формується так звана „рівноважна модель суспільства” або „еквілібріум”, яка базується на припущенні про суспільство, яке є цілісним утворенням, де гармонійно взаємодіють усі його елементи. Узагальнюючи структурний та функціональний підходи прихильників рівноважної моделі, Т. Парсонс, зокрема, значну роль відводив саморегулюючим механізмам суспільного життя, які, власне, і підтримували стабільність утворення. Представники даного напрямку

визнавали існування хаосу і конфлікту, як одного з його проявів, що перманентно притаманний людській спільноті. У той же час, вони вважали конфлікт загрозою гармонійного функціонування суспільства і зосереджували свої зусилля на проблемах досягнення згоди, рівноваги, стабільності. Більше того, представники цього напрямку вважали стан досягнення суспільної рівноваги можливим і характеризували його як перехід до якісно нової соціальної взаємодії [45, с. 118-119].

Однак кризові соціально-політичні процеси 50-60-их років довели тимчасовий характер існування суспільної рівноваги та стали передумовою формування нового „конфліктологічного” напрямку. Конфлікт визнавався невід’ємним, таким, що проникає у всі сфери буття, компонентом функціонування суспільства. Р. Дарендорф, наприклад, зазначав, що жодними розумними і логічними діями не можна назавжди позбутися конфліктів, оскільки вони є об’єктивною реальністю, яка має позитивний характер – виступає джерелом інновацій та соціальних змін. Представники цього напрямку мають за мету показати спільність причин існування того чи іншого конфлікту в соціальних системах та розробити шляхи оптимізації конфліктного процесу [45, с. 119].

Таблиця 1.

Порівняння поглядів Т. Парсонса та Р. Дарендорфа

Т. Парсонс	Р. Дарендорф
1. Кожне суспільство – відносно стійка й стабільна структура.	1. Кожне суспільство змінюється в кожному моменті свого існування, соціальні зміни всюдисущі.
2. Кожне суспільство – добре інтегрована структура.	2. Кожне суспільство в кожному моменті свого існування пронизане неузгодженістю й конфліктом, соціальний конфлікт всюдисущий.
3. Кожний елемент суспільства має певну функцію, тобто вкладає щось у підтримку стійкості системи.	3. Кожний елемент у суспільстві вносить свій внесок у його дезінтеграцію й зміну.
4. Функціонування соціальної структури ґрунтується на ціннісному консенсусі членів суспільства, що забезпечує стабільність і інтеграцію.	4. Кожне суспільство засноване на тому, що одні члени суспільства примушують до підпорядкування інших.

Таким чином, на сьогодні, конфлікт в соціологічній думці визнається „динамічним типом соціальних взаємовідносин, пов’язаних з потенціальною можливістю чи реальним

зіткненням суб'єктів на ґрунті певних усвідомлених протиріч на основі інтересів чи цінностей” [45, с. 119].

1.2. Поняття соціального конфлікту.

За К. Фінком, соціальний конфлікт – це будь-яка соціальна ситуація або процес, у якому дві або більше одиниці зв'язані принаймні однією формою психологічного або інтерактивного антагонізму. Психологічний антагонізм – це емоційна ворожість і подібні з нею явища. Інтерактивний антагонізм – взаємодія, що будується за типом боротьби чи втручання в справи опонента.

Конфлікт – це одночасне розгортання дії й контрдії, реалізація намірів і, разом з тим, подолання опору, який неминуче виникає під час реалізації цих намірів. Це винятково складна одночасна дія щонайменше двох сторін, об'єднаних протистоянням. У літературі з аналізу конфліктів зустрічаються дві точки зору на природу конфлікту. Першу можна визначити як „ресурсна”, сюди відносять теорії, де домінує матеріалістичне пояснення конфлікту. Він завжди розгортається за суттєво значимі засоби життєдіяльності. Теорії другого типу – „ціннісні”, де на перший план виступають система вірувань і переконань, несумісні принципи організації суспільного устрою, взаємовиключні культурні стереотипи.

У діях конфронтуючих сторін завжди буде мати місце апеляція до найбільш суттєвих аспектів, якими є засоби задоволення життєво важливих потреб та те, що є важливим з огляду на збереження власної ідентичності. Ці лінії аргументації, висунуті обома сторонами конфлікту, можуть бути позначені як апеляції до потреб, інтересів і цінностей.

Потреби пов'язані із прагненням індивіда володіти життєво необхідними благами чи проявом життєво значимої активності. Конфлікти із приводу потреб можуть стосуватися реального чи уявного обмеження ресурсів; необхідності пошуку співвідношення між короткостроковими і довгостроковими потребами; вироблення балансу раціонально осмислених і емотивних прагнень, у яких проявляються підсвідомі сфери мотивації.

Інтереси, на відміну від потреб, виявляються не в бажанні мати якесь благо, а в прагненні зайняти такі соціальні позиції, які дозволять мати це благо, тобто, це – стимул до дії. Інтереси набагато частіше пов'язують із соціальним становищем, яке фіксує сукупність можливостей індивіда, що надані йому суспільством у конкретний проміжок часу. Саме соціальний статус визначає рамки доступного й можливого для індивіда та соціальної групи. Через можливе й у принципі доступне воно впливає й на формування реалістичних бажань і прагнень. Соціальний статус, відрефлексований в бажаннях, почуттях, умонастроях і життєвих планах, перетворюється в сукупність складних стимулів діяльності – в інтереси, які є причиною соціальної поведінки.

Конфлікти, в основі яких лежать *цінності*, зазвичай, має більш виражений ідеологічний характер. У такому випадку, мова ведеться про протилежне тлумачення цілей суспільного розвитку. Загалом, сучасна культура припускає досить широкі рамки терпимості, тобто можливості спілкування й спільної дії людей або груп, які є прихильниками різних світоглядних систем та різних ціннісних орієнтацій. Однак, досить часто системи цінностей виступають як джерелами розподілу суспільства „своїх” і „чужих”. Саме в цьому випадку спостерігається ціннісний конфлікт. Розходження між „своїми” й „чужими” мають визначальне значення й стають домінуючим фактором індивідуальної й групової мотивації.

Конфлікт – це форма стосунків між потенційними чи актуальними суб’єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена протилежними цінностями, нормами, інтересами і потребами. Суттєва сторона соціального конфлікту полягає у тому, що ці суб’єкти діють у рамках більш широкої системи зв’язків, яка має властивість модифікуватися (руйнуватися чи укріплюватися) під впливом конфліктної ситуації.

Кожна сторона сприймає конфліктну ситуацію як певну проблему, під час розв’язання якої значна увага приділяється таким аспектам:

- ступінь значимості більш широкої системи зв’язків, переваги та втрати, які існували до конфлікту та ті, що виникають у результаті дестабілізації цієї системи – тобто, аналіз доконфліктної ситуації;
- усвідомлення власних інтересів і готовність ризикувати заради їх задоволення;
- сприйняття конфронтуючими сторонами одна одної, здатність враховувати інтереси опонента [38].

Ю. Г. Запрудский вважає, що в конфлікті слід розрізняти „сторони конфлікту” та учасників. Учасником конфлікту може бути будь-яка людина, організація або група осіб, які беруть участь у конфлікті, але не усвідомлюють причини основного протиріччя. Р. Дарендорф до суб’єктів конфліктів відносить три види соціальних груп:

- Первинні групи – безпосередні учасники конфлікту, які перебувають у стані взаємодії із приводу досягнення об’єктивно або суб’єктивно несумісних цілей.
- Вторинні групи – ті, хто прагне бути безпосередньо невиключеним до конфлікту, але вносить вклад у його розпалення.
- Третинні групи - сили, зацікавлені в розв’язанні конфлікту [47, с.7-18].

До стадій перебігу конфліктної ситуації належать:

- Передконфліктна стадія – нагромадження, загострення протиріч через різку розбіжність інтересів, цінностей, установок. На цій стадії складається сполучення різних обставин, які передують конфліктам і часто породжують несумісні вимоги. При цьому, складається враження, що задоволення інтересів однієї сторони перешкоджає задоволенню інтересів

іншої. Протягом цього періоду опоненти переживають сильну фрустрацію, відчувають незадоволеність, що, як правило, усвідомлюється конфліктуючими сторонами.

- Конфлікт – гострі розбіжності, руйнування колишньої структури, нормальних зв'язків. Для наявності конфлікту потрібні три умови: об'єктивно складна конфліктна ситуація, суб'єкти конфлікту і наявність приводу для конфлікту, тобто своєрідного „спускового механізму”, що сприяє розвитку подій. Початок конфлікту починається з відкритої атаки однієї зі сторін. У процесі розгортання конфлікту можуть виникати додаткові причини, що ускладнюватимуть ситуацію.
- Згасання конфлікту – тенденція до нормалізації ситуації, однак ще протягом деякого часу учасники переживають стрес через спогади про заподіяні один одному неприємності [38].

Аспект ескалації конфлікту, який можна проявляється ззовні, – це насамперед інтенсифікація боротьби. Конфлікт, як відзначає А. Г. Здравомислов, розвивається „за методом розкручування спіралі; дії однієї сторони супроводжуються контрдіями іншої сторони, причому остання контр дія аж ніяк не адекватно за масштабом своїх наслідків вихідній точці конфлікту”. Американський антрополог Г. Бейтсоном описує перебіг розвитку конфлікту через поняття „симетричного схизмогенеза”. Схизмогенез – це процес зміни норм індивідуальної поведінки в результаті „накопиченої” взаємодії між суб'єктами. Так званий „додатковий схизмогенез” має місце в тих випадках, коли суб'єкти використовують різні, взаємодоповнюючі моделі поведінки – наприклад, наполегливість одного й поступливість іншого. Симетричний схизмогенез розвивається у випадках, коли суб'єкти, взаємодіючи між собою, використовують однакові поведінкові моделі. Ескалація конфлікту відбувається саме таким чином, коли зіштовхуються деструктивні моделі поведінки. Іншими словами, вона може бути охарактеризована як прогресуюча в часі зміна конфлікту, при якій наступні руйнівні впливи сторін на інтереси один одного вищі за інтенсивністю, ніж попередні [23].

1.3. Кримінальна ситуація як різновид соціального конфлікту.

Навряд чи потребує спеціального пояснення твердження про те, що злочин, злочинна поведінка, що є виявом інтересів правопорушника, суперечать інтересам суспільства і його окремих громадян. Протиріччя злочинних і суспільних інтересів у багатьох випадках виливається в протистояння інтересів злочинця (злочинців) і конкретної особи (групи). Злочин, де є потерпілі – конкретні особи, як правило, створює конфліктну ситуацію або прямий міжособистісний конфлікт [23].

Кримінальні конфлікти неоднорідні: різняться причини скоєння правопорушень, їх зміст, тяжкість злочинів, кількість залучених суб'єктів. Одним з важливих критеріїв диференціації

кримінальних конфліктів є тривалість і число епізодів конфліктної взаємодії. За цим критерієм кримінальні конфлікти можна розділити на триваючі й ситуативні (спонтанні).

В триваючих кримінальних конфліктах істотну роль відіграє акумуляція негативних емоцій і взаємної недовіри. Вирішальне значення при цьому мають погрози, до яких вдаються сторони в дрібних сутичках і сварках. Установлено, що чим довше й частіше в конфліктах між близькими людьми використовуються погрози, тим вища ймовірність насильницького розв'язання ситуації. Тобто, в ході розвитку триваючих кримінальних конфліктів проявляється тенденція до їхньої ескалації [23].

Інший різновид кримінальних конфліктів виникає і протікає в рамках однієї ситуації, одного епізоду взаємодії і, як правило, має місце в інцидентах між раніше незнайомими людьми. Для соціологічної й кримінологічної характеристики подібних „ситуативних” конфліктів важливо відзначити, що на відміну від конфліктів між близькими або добре знайомими людьми вони найчастіше відбуваються в громадських місцях.

Конфліктні інциденти, що завершуються насильницьким злочином, мають, звичайно, різні причини, однак у їхньому генезисі є багато спільного. Як показало раніше проведене дослідження, усі вони розвертаються як конфлікти інтересів і мають або „об’єктну”, або „безоб’єктну” основу. Частина конфліктів характеризується наявністю об’єкта обопільних потреб сторін, фактична й (або) психологічна „неподільність” якого змушує кожного учасника конфлікту одноосібно претендувати на цей об’єкт, відкидаючи аналогічні спроби іншої сторони. Зміст „безоб’єктних” кримінальних інцидентів полягає в тому, що сторони створюють перешкоди один одному в здійсненні певної діяльності, не пов’язаної зі спробами заволодіти тим або іншим об’єктом [38].

Важливою особливістю кримінальних ситуацій є поступова ескалація конфліктних взаємин, що завершується застосуванням насильства. Ш. Шохам і його колеги встановили, що в ситуаціях вчинення злочину кількість циклів взаємодії, що складаються з одноразового „обміну” реакціями, обмежена, й чим вища інтенсивність взаємодії, тим менше подібних циклів передуює застосуванню насильства [23].

Аналізуючи хід кримінальних інцидентів, можна звернути увагу на ключові механізми ескалації. Насамперед сам „переговорний процес” у цих конфліктах звичайно дуже короткий і, головне, являє собою зіткнення непримирених позицій, тобто характеризується безкомпромісністю. Крім того, спроби висловити свою позицію в конфлікті, як правило, відбуваються із неприхованою ворожістю. Таким чином, „переговорне повідомлення”, призначене для прояснення позиції сторони, стає фактором, що поглиблюють сформовану проблемну ситуацію і переводять її в формат особистого протистояння. Розповсюдженою причиною інтенсифікації кримінальних інцидентів є різноманітні помилки сприйняття,

соціально-перцептивні перекручування. Реакція індивіда в ситуації взаємодії залежить від сприйняття ситуації, опонента та його дій, в певний момент. Перекручування цього „загального образу ситуації” здатне викликати неадекватні дії й модифікувати ситуацію, а в ситуації конфлікту такі перекручування часто пов’язані з перебільшенням чужої ворожості й інтенсивності дії [11].

Типи соціальних конфліктів, які доречно розглядати у випадку розгляду кримінальних ситуацій:

- Міжособистісний конфлікт – конфлікт між особистостями виникає під час зіткнення різних манер поведінки, рис характеру, поглядів, цінностей.
- Конфлікт між особистістю й групою може виникнути, якщо позиція особистості відрізняється від позиції групи. У процесі функціонування групи виробляються групові норми, стандартні правила поведінки, яких дотримуються її учасники. Дотримання групових норм забезпечує прийняття або не прийняття індивіда групою.

1.4. Структурний аналіз соціального конфлікту.

Конфліктологічний аналіз аналітичного простору (тобто, аналіз процесу соціальної взаємодії або, у нашому конкретному випадку, аналіз соціального конфлікту) включає три основні позиції.

Перший важливий елемент – *соціальна система*, тобто тип суспільного устрою, який визначає його більшу чи меншу конфліктність. Методологічний аналіз соціальної системи обумовлений співвідношенням регулюючих механізмів держави та громадянського суспільства, оскільки будь-яка система має дві складові, що визначають її функціонування: внутрішня та зовнішня. Внутрішня саморегуляція системи, якщо йдеться про суспільство в цілому, відбувається завдяки процесу самоорганізації у рамках громадянського суспільства, на рівні звичаїв, традицій, корпоративних ідей, які визначають горизонтальне узгодження інтересів. Публічна влада забезпечує зовнішнє регулювання соціальної системи через формування відносин контролю та підпорядкування, використовуючи інститут права [45, с. 121].

Наступний елемент – *соціальна структура* або схема організації суспільного організму. На цьому рівні основними суб’єктами конфліктної взаємодії виступають групи індивідів, об’єднані за певним принципом, чи окремі індивіди як представники груп, що мають певний соціальний статус та соціальну роль. Аналіз соціальних структур передбачає побудову моделі взаємодії реально чи потенційно конфліктуючих груп та визначення соціальних умов, при яких підвищується чи знижується рівень індивідуальної конфліктності.

В теоретичній соціології переважають дві основні моделі соціальної структури: (1) ціннісно-нормативна та (2) категоріальна. Оскільки категоріальна соціальна структура

передбачає аналіз великих і надвеликих утворень як то класи, соціальні страти, у контексті даної роботи увага більше буде звертатися на ціннісно-нормативний підхід до соціальної структури. В основі останнього підходу лежать принципи структурного функціоналізму, що, по-перше, передбачає виділення елементів соціальної взаємодії, а, по-друге, визначення їх місця і значення (функції) у соціальному зв'язку. Суспільне життя характеризується безліччю взаємодій, для їх аналізу необхідно виділити більш-менш стійкі елементи в рухливій соціальній системі. Сукупність цих елементів і утворює структуру, яка є сукупністю позицій участі індивідів у системі. Заповнюючи ту чи іншу позицію, індивід набуває деякого соціального статусу. Структура має забезпечувати контроль за розподілом індивідів за різними позиціями, у тому числі і за допомогою використання контролю, санкцій та винагород [47, с.138].

На даному етапі також доречно проаналізувати структурні протиріччя, тобто такі, які притаманні соціальній структурі на будь-якому етапі її розвитку. Наприклад, в рамках функціонального підходу в соціології основ конфлікту вбачається структурне протиріччя між функцією і дисфункцією (конфлікт між тим, що сприяє адаптації структури – функція, та тим, що цьому процесу заважає – дисфункція). Однак, треба зауважити, що одне й те саме явище за різних умов може мати функціональне чи дисфункціональне значення [45, с. 121].

В соціальній психології вирізняють два види конфліктів, які також належать до протиріччя структурного типу:

- когнітивні конфлікти – суб'єкти не мають один до одного претензій, але виступають опонентами у відстороненій суперечці;
- конфлікти інтересів – такі, що мають на меті перегляд статуту.

М. Вебер також виділяє конфлікти, які можна віднести до структурних. Так, на його погляд, джерелом соціального конфлікту є зіткнення двох форм доцільності: „незалежної доцільності”, яка усвідомлює цілі та цінності на рівні здорового глузду, та „функціональної доцільності”, яка має справу зі способом досягнення цілей. Це означає, що суспільству притаманно мати ідеальні уявлення про цілі та цінності, однак, на етапі їх реалізації виникає конфлікт через необхідність пошуку дієвого шляху досягнення цілі, що, часом, є ціннісно несумісним з самою ціллю.

Одним із системотворчих факторів сучасного суспільства є його структурізація за критерієм „включення/виключення” (inclusive/exclusive) [гилинский]. Стратифікація є головною, хоча й не єдиною, причиною структурного конфлікту в соціальних системах [32].

Поняття „виключення” з'явилося у французькій соціології в середині 1960-х років минулого сторіччя як характеристика осіб, що опинилися поза економічним прогресом, поза соціально та політично активним життям [34]. Р. Ленуар довів, що феномен „виключення” виникає не через індивідуальну невдачу, непристосованість деяких індивідів, а є прогнозованим

соціальним явищем, джерела якого лежать у принципах функціонування сучасного суспільства. Виключення відбувається поступово, шляхом нагромадження труднощів, розриву соціальних зв'язків, кризи ідентичності. Цей процес набуває глобального характеру [8; 24].

Соціальні наслідки феномену „включення /виключення” є надзвичайно серйозні, адже саме „виключені” є соціальним прошарком, який продукує злочинність та інші форми девіантної поведінки [7].

Аналізуючи причини поведінки сторін у різних конфліктах, можна помітити, що зазвичай, вони зводяться до прагнення задоволення інтересів. У цілому масштабна конфліктна ситуація або значна кількість менш глобальних конфліктів свідчить про протікання в суспільстві соціально-дезорганізуючих процесів, про короткочасну або тривалу дезінтеграцію найважливіших суспільних структур, що забезпечують стабільність даного суспільства або територіальної спільноти. Я. Щепанський писав, що „...дезорганізація – це сукупність соціальних процесів, що призводять до того, що в рамках певної спільноти дії, які є відхиленням від норми й оцінюються негативно, перевищують припустимі межі, загрожуючи встановленому перебігу процесів колективного життя. Свідченням цього є криза інститутів, що не виконують покладених на них завдань, ослаблення механізмів формального й неформального контролю, поява нових зразків поведінки, які суперечать існуючим нормам” [46, с.202]. Тобто, конфлікти в сучасному суспільстві є проявом об'єктивно існуючих соціальних протиріч.

Іще одне протиріччя пов'язане з так званою „проблемою громади”, яка базується на двох припущеннях. Перше з них доводить соціальну природу особистості, натомість друге говорить про конфліктну природу міжособистісних стосунків. У загальному вигляді це протиріччя виражається у поняттях „індивідуалізм” та „колективізм”. Зокрема, Аристотель однозначно вважав, що держава або „колективне” є більш значиме утворення, ніж окремий індивід. Так, у своєму знаменитому трактаті „Політика” він писав: „...держава існує за природою і за природою передує кожній людині, оскільки остання, опинившись в ізоляції, не є самодостатньою істотою, тому співвідношення людини до держави є таким самим, як частини до цілого”. Натомість Т. Гоббс у праці „Левіафан” доводить протилежну Аристотелю тезу, він зазначає, що природний стан суспільства „війна усіх проти усіх” [38].

Третій важливий елемент аналізу конфлікту є врахування власне *соціальної ситуації* протікання конфлікту. Необхідним є вивчення соціального змісту тієї чи іншої проблеми з тим, щоб перейти до вибору технології впливу на ситуацію. Аналізуючи соціальну ситуацію, зазвичай, значна увага приділяється вивченню проблеми соціальної напруги – передумови конфлікту – в основі якої лежить почуття соціального невдоволення, обмеження своїх інтересів, несправедливе обмеження доступу до соціальних благ і привілеїв. Одночасно з ним виникає

феномен переоцінки своїх сил одним із суб'єктів конфлікту. Отож, фрустрація соціальних благ, з одного боку, та впевненість у власних силах – є першочерговими рушійними силами конфлікту [13, с. 142].

Таким чином, структурний аналіз конфлікту є інструментом детального огляду соціальних конфліктів, що в подальшому буде використано для розгляду того, яким чином програми відновного правосуддя сприяють розв'язанню кримінальних конфліктів з огляду на різні соціальні аспекти.

1.5. Управління соціальним конфліктом.

У соціологічній науці значна увага приділяється виробленню технології управління конфліктами. Завдання управління конфліктом полягає у тому, щоб не допустити його розростання й знизити негативні наслідки. Суб'єктом управління конфліктом може виступати як одна з його сторін, так і третя сила, не залучено до нього, але зацікавлена в його врегулюванні.

Першою дією з управління конфліктом слід вважати інституціалізацію, тобто, визначення чітких норм і правил перебігу процедури, що сприяє передбачуваності розвитку конфлікту. Однак, говорячи про інституціалізацію конфлікту, не можна забувати про ті норми, процедури і правила, які визначають якість континууму розв'язання конфлікту (тут йдеться не тільки про нормативно-правові акти, а й про традиції, моральні цінності тощо). Тобто, наступним етапом управління конфліктом має бути його легітимізація. Адже проблема інституціалізації зводиться аж ніяк не до форми цієї процедури, а до наявності добровільної згоди, готовності людей дотримувати того чи іншого порядку. Це означає, що за умови невідповідності якогось закону реаліям, роль ефективної інституційної процедури може виконувати й зовсім незаконний, з погляду юриспруденції, акт [38].

Важливим етапом управління конфліктом є структурування конфліктуючих груп, що дозволяє виміряти їх силовий потенціал. Завершальний етап керування конфліктом – редукція, тобто послідовне його ослаблення за рахунок переходу на інший рівень. Як вихідний інструмент для здійснення даної процедури доцільно використовувати шкалу, що охоплює можливі рівні напруженості в конфлікті від ворожості до співпраці.

Осмислення природи й змісту соціальних конфліктів дозволило виробити рекомендації, які можуть допомогти прискорити процес розв'язання конфлікту:

1. під час переговорів пріоритет повинен віддаватися обговоренню питань, що стосуються змісту конфлікту;
2. сторони повинні прагнути до зняття психологічної й соціальної напруженості;
3. необхідно демонструвати взаємоповагу;

4. учасники переговорів мають чесно розкривати свої потреби, інтереси чи цінності один одному, свідомо створювати атмосферу публічного обміну думками;
5. усі учасники переговорів повинні проявляти схильність до консенсусу.

Зазначені вище рекомендації дозволяють зробити висновок, що існуючу систему розв'язання кримінальних ситуацій (система правосуддя) не можна вважати найбільш ефективною з точки зору соціології конфлікту.

* * *

Таким чином, розглядаючи кримінальний конфлікт як такий, що належить до розряду соціальних, доречно розглядати три найбільш важливі аспекти: соціальну систему, соціальну структуру та соціальну ситуацію, в якій, власне, і відбувається конфлікт.

Соціальна система, в першу чергу, цікавить нас як баланс впливу на кримінальний конфлікт двох великих систем: держави та суспільства. Держава через правову систему виявляє безпосередній вплив на учасників кримінальної ситуації, виконуючи при цьому делеговану суспільством функцію соціального контролю. Суспільство, яке на сьогодні досить мало залучене до процесу кримінального провадження по справі, очевидно має виявляти більшу активність, переймаючи на себе функцію саморегуляції. Треба зазначити, що незбалансованість між державним та громадським впливом/втручанням щодо врегулювання наслідків кримінальної ситуації, на сьогодні, є однією з основних причин низької ефективності правової системи стосовно виконання покладених на неї завдань. Перш за все йдеться про відшкодування потерпілому завданих збитків, профілактика скоєння повторних правопорушень, позитивна корекція поведінкових моделей правопорушника та загальна гуманізація процесу кримінального провадження.

Розглядаючи **соціальну структуру** у випадках кримінальних конфліктів, доречно звертати увагу на такі поняття як соціальний статус та соціальні ролі потерпілого та правопорушника, соціальні інститути і їх взаємодію. Поняття „соціальний статус” та „соціальна роль” є дуже спорідненими. Так, соціальний статус за Н. Смелзером це – позиція людини в суспільстві з визначеними правами та обов'язками [47, с. 140]. Соціальна роль – характер поведінки, який очікується від індивіда, відповідно до його соціального статусу [47, с. 144]. В контексті даної роботи важливими видаються той статус та роль, які приписуються суспільством правопорушнику і потерпілому – цей процес визначається як „стигматизація” або „таврування?”, негативне значення цього процесу буде проаналізовано у наступному розділі. Соціальний інститут – це сукупність норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин

усього громадського життя [19, с. 171]. В даній роботі будуть розглянуті правовий, освітній та сімейний інститут, а також їхня роль в процесі розв'язання кримінальних ситуацій.

Вивчення **соціальної ситуації**, перш за все, означає аналіз взаємодії між індивідом (правопорушником чи потерпілим) і його ближнім соціальним оточенням, що дозволяє, по перше, оцінити рівень соціальної напруги, а, по друге, визначити рівень соціальної адаптації індивіда в суспільстві.

РОЗДІЛ 2.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.

Сучасні світові тенденції в соціально-гуманітарній сфері фіксують підвищену увагу до відновного правосуддя, як до сукупності програм, які дозволяють змістити акцент способу реагування правосуддя на кримінальні дії: з переважно карального на переважно відновний. Реагування у такий спосіб сприяє зціленню потерпілого, нормалізації стосунків потерпілого і правопорушника, активній діяльності правопорушника по виправленню нанесеної шкоди та залученню місцевої громади до вирішення кримінальних ситуацій. За деякими оцінками на сьогодні існують близько тисячі організацій, які впроваджують моделі відновного правосуддя в Європі, Північній Америці, Новій Зеландії, Австралії, Південній Африці [28, с. 4; 48, с. 4-5].

Завдання даного розділу полягає у тому, щоб проаналізувати необхідні з точки зору соціології аспекти функціонування програм відновного правосуддя.

2.1. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя.

Відновне правосуддя базується на прагненні збалансувати інтереси потерпілого та громади з потребою інтеграції правопорушника у суспільство. Воно спрямоване на відновлення потерпілого та надання можливості усім залученим до процесу провадження правосуддя сторонам брати в ньому активну участь [35, с. 1; 54, с.103-104].

Усі програми відновного правосуддя базуються на трьох основних принципах. Перший стосується завданої шкоди. Тобто, потерпілий та його потреби мають стати центральними у процесі правосуддя, оскільки шкода завдана конкретній людині. Крім того, прийняття відповідальності правопорушником означає, що він має брати до уваги потреби потерпілого, усвідомити наслідки скоєного і відшкодувати завдані збитки [33, с. 49; 16, с. 5].

Наступний принцип – самовизначення сторін. Він базується на припущенні про прагнення людей домовитися і передбачає делегування сторонам права на самостійне прийняття рішення [5, с. 100; 16, с. 5; 57].

Третім обов'язковим принципом відновного правосуддя є залучення до процесу найближчого соціального оточення та представників місцевої громади. Це сприяє зціленню потерпілого та допомагає правопорушнику виправити скоєне, змінити свою поведінку [5, с. 100].

На думку Р. Максудова, усі програми відновного правосуддя матимуть відновний і об'єднуючий ефект лише за умови, що вони будуть сприйматися і функціонувати як спосіб громадянської активності (техніка вирішення проблемних ситуацій громадою та техніка

реалізації громадянської активності), який дозволить впливати на такі соціально важливі сфери як то:

- опіка і піклування громади над правопорушником;
- реалізація громадянської позиції особи шляхом участі у суспільно важливих процесах;
- співпрацю держави і громади;
- розвиток і зміцнення громад;
- соціально-психологічна взаємодопомога [26, с. 12].

2.1.1. Медіація у кримінальних справах

На початку 80-их років минулого сторіччя в Європі, починають діяти програми, метою яких було активне залучення потерпілого і правопорушника до процесу правосуддя для задоволення їхніх потреб. Тобто, необхідно було „поставити потерпілого з його потребами в центр процесу правосуддя” та допомогти правопорушнику прийняти відповідальність за свій вчинок і у такий спосіб „повернутися в суспільство”. Діяльність цих програми орієнтувалися на (1) досягнення домовленості та (2) поліпшення стосунків між сторонами [2, с. 8-26; 11, с. 145].

В процесі реалізації програм стало очевидним, що основна увага приділяється „зціленню ран, нанесених злочином”, хоча значна частина часу присвячувалася вирішенню питання про компенсацію [2, с. 10-11].

Програма має чіткий інструментально-методичний план проведення, в основі якого покладено використання технік медіації, що відзначаються вузькою спрямованістю на прийняття рішення щодо конкретної проблеми, яка має бути вирішена шляхом узгодження інтересів сторін конфлікту. У той же час програма відображає принципи відновного правосуддя, які фокусуються на завданій шкоді та на її наслідках [2, с. 11; 28, с. 7; 41, с. 13].

Також медіація покликана „змінити позицію потерпілого стосовно того як може бути вирішена його справа без застосування каральних санкцій”. Тобто, метою процедури є не „торги” з приводу виміру нанесеної шкоди, міри винності чи невинності правопорушника. Акцент робиться на усвідомленні та визнанні правопорушником своєї вини, прийняттям відповідальності за відшкодування нанесених збитків. Тільки після цього можливе „перетворення відновних ефектів у юридичні наслідки по вирішенню кримінальної справи” [44, с. 13-15].

Процедура медіації включає декілька етапів, кожен з яких має свої завдання:

- передача справ для процедури примирення;
- попередні зустрічі з сторонами кримінальної ситуації;
- зустріч потерпілого та правопорушника;
- звітність, моніторинг та закриття справи (Таблиця 2).

Етапи процедури примирення потерпілого та правопорушника [2, с. 30].

Назва етапу	Послідовність видів діяльності
1. Передача справ для процедури примирення	<ul style="list-style-type: none"> - направлення на процедуру примирення; - реєстрація справи; - призначення медіатора.
2. Попередні зустрічі з сторонами кримінальної ситуації	<ul style="list-style-type: none"> - контакт з правопорушником; - зустріч з правопорушником; - контакт з потерпілим; - зустріч з потерпілим; - узгодження спільної зустрічі.
3. Зустріч потерпілого та правопорушника	<ul style="list-style-type: none"> - підготовка зустрічі, вступне слово ведучого; - розповідь учасниками свого бачення ситуації, узгодження фактів; - обговорення збитків та шляхів їх компенсації, укладання угоди.
4. Звітність, моніторинг та закриття справи	<ul style="list-style-type: none"> - звітність перед організацією, перед інстанціями, які направили справу на медіацію; - моніторинг виконання угоди; - закриття справи після підтвердження виконання угоди.

Організація зустрічі між сторонами покладається на спеціально підготовленого ведучого (медіатора, посередника). Посередник відіграє значну роль як в організації зустрічі, так і під час безпосереднього процесу переговорів між сторонами.

Основні задачі медіатора – це полегшення переговорів, фокусування уваги сторін на визнанні несправедливості ситуації кримінальної ситуації та уникнення взаємних звинувачень [5, с. 101; 9, с. 78; 10, с. 33; 31, с. 44; 51, с. 124-125].

У процесі проведення процедури примирення медіатор виконує чотири основні функції: підтримує інтерес до процедури, контролює процес, визначає характер стосунків та регулює стосунки.

2.1.2. Сімейні конференції.

Іншою поширеною у Європейських країнах формою відновного правосуддя – є сімейні конференції. Зміст програми полягає у тому, що замість слухання справ у суді соціальний працівник організовує зустріч потерпілого і правопорушника. Крім них на конференції присутні члени родини правопорушника, адвокат правопорушника та представник поліції, який виконує функцію обвинувачення. У процесі конференції учасники обговорюють ситуацію конфлікту, виражають свої почуття, отримують відповіді на питання, які їх хвилюють. Потім правопорушник та його родина залишають кімнату з метою обговорення питання відшкодування завданих збитків та стратегії подальших дій. Вироблений план дій обговорюється усіма учасникам конференції, але остаточно приймається тільки у випадку згоди усіх присутніх. Результатом подібних конференцій зазвичай є не тільки план відшкодування завданих збитків, а також рішення стосовно того у який спосіб буде відбуватися корекція поведінки правопорушника: ув'язнення, громадські роботи, участь у реабілітаційних програмах та інше [15, с.155; 16, с. 6].

Сімейні конференції – це унікальна форма здійснення правосуддя, яка базується на двох основних припущеннях. Перше з них стосується почуттів сорому і провини: правопорушник відчуває сильніший сором і власну провину, коли до процесу правосуддя залучені значимі для нього люди – члени сім'ї, які підтримують його. Це сприяє формуванню бажання виправити скоєне зло, отже і прийняттю відповідальності за власні дії – це друге припущення.

Ефективність сімейних конференцій сприяла їх впровадженню в системи правосуддя таких країн як Великобританія, Нідерланди, Швеція та Бельгія [15, с.155; 16, с. 6].

2.1.3. Кола правосуддя.

Використання групового обговорення або кіл для вирішення конфліктних ситуацій – ще одна форма відновної юстиції. Методика проведення кіл, використовується для досягнення різних цілей. Спрямованість на досягнення конкретної мети, відображається і у назві: коло правосуддя, коло примирення, коло підтримки, коло турботи тощо.

Організація проведення кола передбачає паралельну роботу з такими процесами:

- зцілення учасників від наслідків конфліктної/кримінальної ситуації;
- формування та підкріплення високого рівня довіри і взаєморозуміння між учасниками, що дозволяє кожному учаснику на рівних брати участь у обговоренні;
- розширення повноважень учасників у процесі вирішення конфліктної/кримінальної ситуації, прийняття кожним частини відповідальності;
- залучення додаткових ресурсів для підтримки учасників та початку реабілітаційних процесів [29, с. 17].

Кола відновного правосуддя включають значну частину компонентів альтернативних підходів до вирішення кримінальних ситуацій: залучення членів місцевої громади, що сприяє їхній консолідації; організація зустрічі потерпілого і правопорушника; залучення до процесу обговорення і прийняття рішення членів родини та друзів потерпілого і правопорушника. Справедливість у процесі проведення кіл забезпечується через надання кожному учаснику рівних можливостей під час обговорення та прийняття рішення [22, с. 11; 42, с. 30-31; 49, с. 8].

2.2. Соціологічний аспект програм відновного правосуддя.

Припущення про те, що кримінальний конфлікт є різновидом соціального конфлікту, доведене у першому розділі, дозволяє застосовувати структурний соціальний аналіз при розгляді, власне, кримінальної ситуації. Тобто, з соціологічної точки зору, аналізуючи кримінальний конфлікт необхідно звертати увагу на такі аспекти як соціальна система, соціальна структура та соціальна ситуація.

Медіація, а точніше програми відновного правосуддя, є способом вирішення кримінальних ситуацій. Тому, з метою виявлення соціологічного аспекту програм відновного правосуддя, необхідним є огляд функціонування соціальних систем, структур та ситуації, що мають місце під час реалізації цих програм.

2.2.1. Соціальна система.

Соціальна система розглядається як структурована взаємодія її елементів, що спрямована на реалізацію „функціонального імперативу системи”: адаптації, досягнення мети, інтеграції, підтримки. Дві найбільші системи, про які йдеться у випадку аналізу злочинів, – це взаємодія державної системи та суспільства щодо врегулювання наслідків протиправної поведінки.

Кримінальна ситуація – є особливим видом соціального конфлікту саме тому, що зіткнення інтересів двох суб'єктів призводить до ігнорування інтересів одного з них та прямого порушення його природних прав – це фіксується і в нормативно-правових актах. Тобто, порушується соціальна стабільність та встановлений соціальний порядок, виникає ситуація несправедливості. Врегулювання таких ситуацій, як, до речі, і запобігання їх виникненню, відбувається за рахунок соціального контролю.

Соціальний контроль – особливий механізм підтримки громадського порядку за допомогою застосування владних повноважень, який включає соціальні норми та санкції. Соціальні норми визначаються як приписи, вимоги, побажання та очікування суспільно схвальної поведінки, що визначаються через звичаї, традиції, заборони, закони. Соціальні

санкції утворю розгалужена система винагород за виконання норм, тобто за конформізм, та система покарання за їх недотримання, тобто за девіантність [19, с. 180-187].

Контроль за поведінкою індивіда відбувається на декількох рівнях: самоконтроль (формування системи самоконтролю буде розглянуто пізніше), зовнішній неформальний та зовнішній формальний контроль. Формальний контроль базується на схваленні або засудженні з боку офіційних органів влади або адміністрації. Натомість контроль неформальний передбачає санкції за поведінку з боку родини, друзів, громадської думки. За концепцією П. Бергера, найбільше на поведінку індивіда впливає самоконтроль, потім – неформальний контроль, а вже потім – контроль формальний. Це означає, що громада має більший вплив на поведінку індивіда, ніж держава та її інститути [19, с. 193-195].

Щодо провадження в кримінальних справах – то ми спостерігаємо мінімальне залучення громади до процесу провадження по справах у офіційній правовій системі. Н. Крісті визначив цю ситуацію як „монополія права на вирішення конфліктів та кримінальних ситуацій”: вирішення конфліктів у сучасному суспільстві практично не можливе без втручання офіційних інститутів [12, с. 7; 21, с. 54-60; 41, с. 17-18]. Натомість програма відновного правосуддя дозволяють активно залучати громадськість до участі в обговоренні кримінальних ситуацій. Адже, у випадку кримінальних конфліктів порушуються інтереси і громади, в цілому (порушується відчуття безпеки та стан стабільності в громаді).

2.2.2. Соціальна структура.

Ситуація злочину, окрім усього іншого, призводить до зміни соціальних статусів і ролей двох суб'єктів конфлікту, з'являється „злочинець” та „жертва”, самовідчуття та поведінка цих індивідів змінюється. При чому, часто ці зміни мають дуже негативний характер, як у випадку правопорушника, так і у випадку потерпілого. Згідно з теорією набуття ідентифікації, індивід ототожнює себе з певним соціальним статусом через процес взаємодії з іншими людьми, саме інші ідентифікують його особливим чином. Тільки якщо ідентичність підтверджена іншими, вона стає реальною для самого індивіда. Крім того, злочин – це девіантна поведінка, яка, у разі „навішування ярликів (таврування?)”, продукує подальше порушення соціальних норм [47, с.142, 247].

На сьогодні, офіційна правова система орієнтована на підтвердження статусів „злочинець” та „жертва”. Традиційне кримінальне правосуддя базується на тавруванні – підкреслюється неприйнятність поведінки та самого правопорушника. Навіть, коли вина ще не доведена: „юридична мова, спеціальне місце для правопорушника, звернення прокурора і судді – усе це свідчить, що людину, яка грає роль обвинуваченого, таврують уже тому, що вона потрапила на це місце”. Наслідком такого відчуження є прагнення людини належати до тієї

референтної групи, де вона може отримати підтримку і розуміння. Отож, традиційна система правосуддя виштовхує або „виключає” людину з суспільства, чим сприяє об’єднанню відчужених індивідів у стійкі кримінальні угруповання [3, с. 30-37; 27, с. 43].

На відміну від почуттів сорому, що виникає у правопорушника у ситуації таврування, та спонукає її на відмову від прийняття відповідальності почуття „об’єднуючого/ реінтегруючого сорому” виникає у процесі відновного підходу і передбачає засудження злочину, але не людини, яка його скоїла. Концепція сорому, що об’єднує, має на меті інтеграцію в суспільство через усвідомлення завданої шкоди та дій, спрямованих на її виправлення [3, с. 30-37]. Важливо зазначити, що присутність важливих для правопорушника людей (рідних, друзів) сприяє виникненню у нього почуття „реінтегруючого сорому”. Адже в присутності близьких, почуття сорому за свої вчинки посилюється, а конструктивна складова цього процесу забезпечується завдяки підтримці рідними рішень і дій, що їх виконуватиме правопорушник з метою виправлення наслідків скоєного. Відновне правосуддя орієнтоване на повернення правопорушника у суспільство та його прийняття суспільством. Це означає, що програми відновного правосуддя сприяють формуванню нової позиції правопорушника у громаді – „той, хто відповів за свої вчинки”. Тобто, попередження правопорушень здійснюється шляхом прийняття відповідальності та виправлення наслідків своїх вчинків [18, с. 9-10; 28, с. 5].

Людина, яка стала об’єктом злочину, опинилася у ситуації заниженого соціального статусу, який невід’ємно пов’язаний з негативним емоційним станом, пережила ситуацію, в якій вона відчувала розгубленість, страх, безпорадність, власну уразливість. Ці почуття вона буде переживати протягом тривалого часу і після злочину. Пізніше з’являться інші сильні емоції такі як гнів, почуття власної провини, підозрілість, пригніченість, невпевненість у собі, жаль [17, с. 27; 40, с. 43-46].

Причина появи таких емоцій полягає у руйнівному впливі злочину на особистість. Тому що, „злочин заперечує два фундаментальні уявлення, на яких базується наше життя: віру в надійність, осмисленість, логічність світу та віру в автономність особистості, контроль над власним життям. Ці уявлення лежать в основі цілісного світосприйняття”. Порухення першого уявлення продукує потребу отримати відповіді на питання: „Чому я?”, „Що я міг зробити, щоб цього не сталося?”. Втрата контролю над власним життям дуже тісно пов’язана з почуттям власної гідності. Коли людина не отримує відповіді на ці питання, вона схильна звинувачувати себе у тому, що сталося. Наслідком цього є те, що особа тривалий час відчуває себе „жертвою насилля”: „підірвана опора її Я-концепції – уявлення про себе як про вільну людину у передбачуваному світі”. [2, с. 12-13; 17, с. 32-33].

Офіційна система правосуддя, на жаль, не надає потерпілому можливості позбутися статусу „жертви”, людина продовжує жити з цими переживаннями. Натомість, програми

відновного правосуддя побудовані таким чином, що в процесі безпосереднього спілкування потерпілий отримує відповіді на свої питання, відчуває повагу до себе, підтримку – це сприяє тому, що статус „жертва” перестає бути ключовим у його статусному наборі, а значить, перестає диктувати рольову поведінку, яка є вкрай деструктивною для особи [55, с. 12-15].

Система правосуддя (правовий інститут), на сьогодні, орієнтована на використання карального підходу до розв’язання кримінальних ситуації, який, безперечно, має ряд переваг. У той же час, існуюча правова система розглядає ситуацію злочину як „порушення закону”, при цьому інтереси і потреби потерпілого часто не задовольняються. Центральною фігурою процесу провадження правосуддя є правопорушник. Однак це не сприяє усвідомленню ним своєї вини та прийняттю відповідальності за скоєне [4, с.42; 16, с. 7; 21, с. 57].

На противагу каральному, відновний підхід орієнтований на потерпілого, сприяє тому, щоб правопорушник усвідомив свої дії та прийняв відповідальність по виправленню наслідків цих дій. Відновний підхід передбачає соціальну відповідальність, а не кримінальну [16, с. 7; 43, с. 13; 48, с. 9-10].

Особливої уваги заслуговує порівняння підходів традиційного та відновного правосуддя стосовно попередження правопорушень. Традиційні уявлення про попередження правопорушення передбачає послідовність дій, спрямовану на виявлення і знешкодження правопорушника, що має на меті ізоляцію. Щодо повторних правопорушень, то передбачається, що правопорушник усвідомить і змінить свою поведінку у наслідок відбуття покарання. Однак, як свідчать дані дослідження, у жодному з 23 тисяч випадків покарання не було виявленого ні одного такого, яке б мало позитивний коригуючий вплив на поведінку правопорушника [16, с.2].

Існуюча правова система не може створити необхідного підґрунтя для формування почуття відповідальності у правопорушника, керуючись каральною парадигмою. Механізм покарання за зразком „якщо ти завдав комусь шкоду, то ми маємо право завдати шкоду тобі” насправді не має ніякого відношення до почуття відповідальності. Справжня відповідальність означає (1) усвідомлення скоєного вчинку і (2) відшкодування завданих збитків [16, с.2; 20, с. 23-29; 41, с.16].

2.2.3. Соціальна ситуація.

Ближнє соціальне оточення індивіда прямо впливає на формування системи ціннісних орієнтацій індивіда, які описують індивідуальне відношення або вибір конкретних цінностей у якості норм поведінки [19, с. 191]. Ціннісні орієнтації є базою самоконтролю індивіда, а їх формування відбувається в процесі соціалізації. Соціалізація – це процес, у ході якого і за допомогою якого люди навчаються пристосовуватися до соціальних норм. Соціалізацію можна

розуміти як процес, у наслідок якого соціальні норми стають обов'язковими для індивіда у тому сенсі, що соціально схвальна поведінка стає притаманною індивіду, а не нав'язаною ззовні. Завдяки цьому, індивід відчуває потребу в пристосуванні до навколишнього середовища. Агентами соціалізації виступають сім'я, інститут освіти та інші [47, с. 224].

У випадку протиправної поведінки, очевидно, що процес соціалізації мав певні викривлення, тобто відбулася негативна соціалізація – індивід не прийняв соціальні норми як свої власні стандарти поведінки. Офіційне кримінальне провадження по справі не передбачає роботи з негативною соціалізацією, натомість покарання продукує ще більші відхилення від соціальних норм. Причини цього можуть бути різними – відсутність позитивних прикладів для наслідування, агресивність з боку суспільства, згадувана раніше теорія „навішування ярликів” [30, с. 23].

Програми відновного правосуддя передбачають роботу з негативною соціалізацією. Це відбувається, перш за все, завдяки демонстрації гуманних цінностей, які притаманні самому процесу. Крім того, до процедури залучається близьке оточення правопорушника. У випадках, коли цей ресурс недоступний (наприклад, соціальне сирітство) є можливість запросити волонтерів з громади. Ресоціалізації, тобто повторній соціалізації, правопорушника також сприяє його статус „той, хто відповів за свої вчинки” (якщо правопорушник прийняв відповідальність і виправив наслідки своїх дій) та підтримка з боку близьких або громади. Такий підхід також створює сприятливі умови для подальшої ресоціалізації у додаткових соціальних програмах у громаді якщо потрібно.

Залучення до процедури медіації близьких з боку потерпілого, сприяє їхньому розумінню ситуації, що зменшує напругу у відносинах. Адже нерідко близькі потерпілого або звинувачують його самого у тому, що сталося, або ігнорують його почуття, вважаючи, що це пришвидшить процес зцілення.

* * *

Таким чином, з точки зору соціології, аналіз функціонування програм відновного правосуддя передбачає огляд таких аспектів:

- баланс між державними інституціями та залученням громади до виконання програм;
- форма програм відновного правосуддя;
- забезпечення можливості для якомога швидшої зміни статусів „злочинець” і „жертва”, забезпечення соціальної підтримки.

РОЗДІЛ 3.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ.

Особливості посередництва в кримінальних конфліктах визначені Рекомендацією № R (99) 19 „Про посередництво в кримінальних справах”, прийнятою Комітетом Міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 року, програми медіації (посередництво в кримінальних справах) визнаються „гнучким, всеохоплюючим, орієнтованим на пошук рішення додатковим або альтернативним способом вирішення кримінальних справ у системі традиційного судочинства” [37, с. 86].

Рекомендація № R (99) 19 є основним європейським документом щодо реалізації програм відновного правосуддя. Крім того, застосування відновних процедур регулюється рядом внутрішньодержавних нормативно-правових актів країн Європи – це закони про медіацію, закони про застосування медіації у кримінальних справах для певних категорій суб’єктів конфліктів та статті кримінальних і кримінально-процесуальних кодексів.

3.1. Баланс між державним втручанням та залученням громад.

Баланс між державним втручанням та залученням громад у процес надання послуг визначається відповіддю на такі питання:

1. Які організації надають послугу медіації? Як вони включені у систему офіційного правосуддя?
2. Хто є медіаторами? Хто контролює процес їхнього навчання та якості надання послуг медіації?
3. Якими є принципи функціонування правової системи, зокрема кримінальної юстиції (тобто, яку роль бере на себе держава)?

Рекомендацією № R (99) 19 визначено, що процедура медіації:

- “...може підвищити у свідомості людей роль людини та спільноти у запобіганні злочинам та різного роду конфліктів, відкриваючи можливості для нових, більш конструктивних та менш репресивних вирішень тієї чи іншої справи;
- Має враховувати необхідність вкладу в справу з боку неурядових організацій та місцевих спільнот, необхідність співпраці громадських та приватних структур.
- Є незалежною та автономною в рамках кримінальної юстиції” [37, с. 86-87].

Щодо медіаторів, то згідно Рекомендації № R (99) 19:

- „Медіатори відбираються з різних прошарків суспільства, мають хороші знання щодо тієї чи іншої спільноти та її культурних особливостей.

- Медіатори мають проявляти навички міжособистісного спілкування та вміти оцінювати ситуацію.
- Медіатори мають пройти початкове навчання, перш ніж почати виконувати свої функції на роботі. Їх навчання має на меті отримати більш ґрунтовні знання в певній сфері: вміти вирішувати конфлікти, працювати належним чином з жертвою та злочинцем, розуміти склад системи кримінальної юстиції” [37, с. 86-87].

Австрія

Надання послуги медіації у Австрії є обов’язком Департаменту позасудового розв’язання конфліктів і Асоціації пробації й соціальної роботи. Асоціація є незалежною приватною організацією, яка субсидюється Міністерством юстиції Австрії, і, має власну систему управління та контролю якості надання послуг. Медіатори повинні мати професійну кваліфікацію у сфері соціальної роботи, права або психології. Усі вони також мають пройти підготовку з ведення програми медіації [25, с. 13-15].

Бельгія

В Бельгії медіацією займаються приватні та громадські організації, які тісно взаємодіють з правовою системою. Відбором справ, наглядом за якістю послуг медіації та контролем над виконанням медіаційного рішення займаються представники системи правосуддя (помічники прокурора) із залученням соціального працівника. У всіх випадках медіацію проводять спеціально підготовлені медіатори, які, зазвичай, мають спеціальність соціального працівника, стандарти їх роботи визначено Відомчим циркуляром 1999 року, проте єдиної форми і структури навчання не існує. Єдина національна громадська організація займається усіма формами медіації, пропонує іншим організаціям навчання та програми розвитку [25, с. 18-23].

Німеччина

Служби медіації між потерпілим і правопорушником можуть бути частиною підрозділу ювенального суду, частиною державних соціальних організацій, або ж функціонувати незалежно як неурядова організація. Відповідно до цього, фінансування відбувається з різних джерел – з місцевого бюджету, призначеного для соціальних цілей, з бюджетів ювенальних судів; фінансування незалежних організацій надходить із громадських і приватних джерел [25, с. 34-39].

Норвегія

Згідно Акту 1991 р., усі муніципалітети мають доступ як мінімум до одного медіатора, що відбулося завдяки створення власних або спільних з іншими муніципалітетами громадських рад медіації. Адміністративна й фінансова відповідальність за виконання Акту покладена на Міністерство юстиції Норвегії. Кожен муніципалітет отримує частину фінансування на розвиток програм медіації з державного бюджету. Крім того, місцеві органи влади надають

приміщення і необхідне забезпечення для функціонування програм. Штат служби, зазвичай, включає, оплачуваного координатора, декількох адміністративних працівників та медіаторів-волонтерів. Медіатори не мають спеціальної освіти, окрім якого? тренінгу, їх призначають строком на чотири роки. Особа може бути обрана медіатором, якщо вона старша 18 років, має виборче право у межах даного муніципалітету і не має судимості [25, с. 45-48; 52, с. 96].

Польща

Послугу медіації в Польщі надають медіатори, які є членами громадських організацій, або незалежними медіаторами. З метою отримання справ, медіатори мають зареєструватися в суді. Оплата праці медіаторів здійснюється з державного бюджету. Фінансування організацій, що надають послуги медіації здійснюється місцевими органами влади або благодійними фондами. Польські медіатори мають відповідати певним критеріям: вік (старші 26 років), громадянство (польське), відсутність судимості, навчання та стажування (обов'язкове для роботи з кримінальними випадками, де правопорушник - неповнолітній) [25, с. 49-54; 50, с. 50-66; 56, с. 115-156].

Чехія

Служба пробації та медіації – державна організація, що знаходиться під юрисдикцією Міністерства юстиції Чехії. Служба має свою виконавчу вертикаль, завдяки чому послуги доступні в усіх регіонах країни. Медіацією можуть займатися ті хто має спеціальну підготовку у галузі права чи соціальних наук та пройшов спеціальний тренінг [25, с. 24-25; 52, с. 21-25].

Фінляндія

Не існує єдиної форми організації медіації. Зазвичай, медіація є частиною системи соціального захисту й молодіжної політики. Деякі муніципалітети створили службу, відповідальну за проведення всіх медіацій. Інші муніципалітети купують послуги із проведення медіації, або ж оплачують їх у складчину з іншими невеликими муніципалітетами. Медіаторів-волонтерів набирають серед претендентів з громади, після чого вони проходять спеціальне навчання, стандарти якого розроблені Національною Асоціацією медіаторів Фінляндії [25, с. 28-30].

Франція

Послугу медіації надають громадські організації, що займаються супроводом потерпілих, які повинні бути акредитованими місцевим прокурором, затверджені державною організацією захисту потерпілих, після чого вони мають право підписати контракт із Міністерством юстиції Франції щодо надання послуг медіації. Послуги медіації є безкоштовними для учасників, послуги оплачуються з державного бюджету. Більшість медіаторів працюють на волонтерських засадах. Програма навчання, яка була розроблена Національним інститутом медіації і допомоги жертвам злочинів, є досить складною і

усесторонньою. Інститут також займається усіма питаннями, пов'язаними з реалізацією медіації [25, с. 31-33].

Таким чином, європейський досвід переважно демонструє схильність до якомога ширшого залучення громад до реалізації програм відновного правосуддя. Це стосується передачі функції виконання програм недержавним організаціям, залучення медіаторів з місцевих громад, автономії процесу медіації від офіційного правосуддя.

Останнім часом в європейських дискусіях щодо функціонування системи кримінального судочинства усе частіше увага звертається на “фундаментальну соціальну роль, яку вона (система кримінального судочинства) відіграє в демократичному суспільстві, яке керується нормами права”. Зокрема, увага акцентується на важливості захисту окремих індивідів та громади від “усіх форм шкідливої поведінки, які законодавець вирішив заборонити”. Так у доповіді “Соціальні аспекти юстиції” міністра юстиції Фінляндії говориться про необхідність відмови від існуючого підходу до кримінального судочинства, де увага “концентруються на злочинці і на питаннях провини та покарання”. Натомість, важливо впроваджувати новий підхід, який передбачатиме “профілактику злочинності і соціальні аспекти, такі, як піклування про потреби жертв та ресоціалізацію правопорушників”. Тобто, йдеться про посилення соціальної ролі системи кримінального судочинства, потребу її відходу від каральних принципів, що, зокрема, відображається в необхідності впровадження програм відновного правосуддя – і про це прямо згадується у зазначеній доповіді. [53].

3.2. Форма програм відновного правосуддя.

Форма програм відновного правосуддя визначається, в першу чергу, можливістю залучати до програм близьке оточення потерпілих і правопорушників, а також можливістю проведення прямих чи опосередкованих медіацій. До форм відновного правосуддя належать: медіації, сімейні конференції, кола правосуддя. Прямою називають медіацію, протягом якої відбувається безпосереднє спілкування між потерпілим і правопорушником, опосередкованою, де спілкування відбувається через медіатора.

Рекомендацією № R (99) 19 визначено, що процедура медіація:

- „Має враховувати необхідність залучення до розгляду якомога більшої кількості людей – жертви, правопорушника та тих членів суспільства, яких певна ситуація могла б стосуватися” [37, с. 86-87].

У більшості європейських країн передбачена можливість залучення близького соціального оточення суб'єктів кримінального конфлікту до участі в програмі медіації. Практика реалізації програм відновного правосуддя, зазвичай, передбачає не тільки медіацію між потерпілим і правопорушником, а й проведення сімейних конференцій – це відбувається у

випадках скоєння злочину неповнолітнім правопорушником. Щодо кіл правосуддя, то в Європі, вони, на жаль, майже не застосовуються, хоча досвід їх реалізації в Канаді є вкрай оптимістичним [1, с.16].

Щодо застосування прямої та непрямой медіації, то треба сказати, що в деяких країнах дозволене використовувати два види медіації (наприклад, у Бельгії). Натомість в інших країнах, таких як Австрія та Фінляндія дозволено тільки пряму медіації, причиною цього є припущення про те, що тільки пряма комунікація між потерпілим і правопорушником може допомогти сторонам повністю зцілитися.

3.3. Соціальна підтримка потерпілого і правопорушника.

Соціальна підтримка суб'єктів кримінального конфлікту, перш за все, передбачає включення медіації у комплекс соціально-психологічних заходів підтримки потерпілих і правопорушників. Це означає, що програма повинна мати таку структуру (або бути елементом більшої структури), щоб якомога краще сприяти зціленню потерпілого та реінтеграції правопорушника. У Рекомендації № R (99) 19 визначено, що:

- „Процедура медіації спрямована на визнання законних інтересів потерпілого, які виникли у наслідок віктимізації, діалог з правопорушником для отримання вибачень і відшкодування збитків;
- ... розвиток почуття відповідальності у правопорушника та надання йому можливості для виправлення, що призводить до реінтеграції ” [37, с. 86-87].

Аналіз національного законодавства країн Європи показав, що принаймні в деяких країнах програма медіації тісно пов'язана з іншими соціальними чи психологічними послугами, що надаються суб'єктам конфліктної ситуації. Так, в Німеччині служби медіації, які працюють у складі інших структур, можуть залучати спеціальні послуги для потерпілих чи правопорушників, якщо виникає така потреба [25, с. 34-39].

В Чехії, послуга медіації об'єднана з інститутом пробації і її завданнями є застосування альтернативних заходів до розв'язання кримінальних справ та сприяння інтеграції правопорушників у суспільство з метою запобігання повторних злочинів, а також з метою посилення суспільної безпеки [25, с. 24-25].

У Франції послугу медіації надають служби для потерпілих, зрозуміло, що у разі потреби вони надають потерпілим і інші послуги [25, с. 31-33].

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ.

Таким чином, виходячи з усього вищезгаданого та орієнтуючись на досвід застосування програм відновного правосуддя у Європейських країнах вважається доцільним:

1. Передбачити можливість якомога повнішого залучення громадських організацій до надання послуги медіації.
2. Організувати рівноправну співпрацю між правовою системою та громадськими організаціями, що надаватимуть послугу медіації, мінімізувати рівень контролю правової системи над процесом надання послуги. Забезпечити автономність послуги медіації.
3. Забезпечити матеріально-технічну та фінансову підтримку програм медіації за рахунок державного та місцевих бюджетів.
4. Передбачити можливість професійного навчання медіаторів. При цьому варто пам'ятати про принцип мінімального втручання держави у процес підготовки медіаторів, що може бути зроблено через визначення загальних принципів підготовки медіаторів
5. Пріоритетним має бути підхід відбору медіаторів серед членів місцевої громади для роботи в цій громаді.
6. Сприяти розвитку соціальної ролі системи кримінального судочинства, зокрема, завдяки впровадженню програм відновного правосуддя.
7. Необхідно передбачити можливість застосування різних форм відновного правосуддя (медіація, сімейні конференції, кола правосуддя).
8. Пряма медіація між потерпілим і правопорушником є більш ефективною з точки зору соціології. Однак, у виняткових випадках учасники кримінальних випадків повинні мати можливість скористатись непрямою медіацією.
9. Необхідно передбачити можливість залучення до процедури медіації усіх, хто зацікавлений у вирішенні кримінальної ситуації, або прагне підтримати безпосередніх учасників (близьке соціальне оточення).
10. Процедура медіації має бути включена у систему надання соціально-психологічної підтримки потерпілих і правопорушників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аертсон И., Виллемсен Дж., Маккей Р., Пеликан К., Райт М. Реконструкция связей в сообществе – медиация и восстановительное правосудие в Европе. – Левон, Бельгия: Издание Совета Европы, 2004 г. – 50 с.
2. Амстутс Л. С., Зер Х. Конференция жертвы и правонарушителя в системе ювенальной юстиции Пенсильвании. – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003. – 105 с.
3. Брейтуэт Д. Преступление, стыд и воссоединение: Пер. с англ. Н. Д. Хариковой / Под общ. ред. М. Г. Флямера. – М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – 312 с.
4. Ван Несс Д. У. Восстановительное правосудие и международные права человека // Восстановительное правосудие / Под общей редакцией Петрухина И. Л. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2003. – С. 12 – 32.
5. Восстановительное правосудие для несовершеннолетних и социальная работа. Учебное пособие / Под ред. Л. М. Карнозовой. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2001. – 334 с.
6. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні: посібник / За ред. Беци О. В. – К: “МП Леся”, 2003. – 116 с.
7. Гишинский Я. Криминология: Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. – СПб.: Питер, 2002 г.
8. Гишинский Я. Преступность несовершеннолетних в России // Неволя. – Москва: Редакция журнала «Индекс/Досье на цензуру». – 2005 г.– №3. – С. 25-29.
9. Гірник А. М. Переговори за участю незалежного посередника // Конфліктологічна експертиза: теорія і методика / Під ред. А. М. Гірника – Київ. Т-во конфліктологів України, Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України, 1999. – С. 78 – 94
10. Гірник А. М. Посередництво в трудових конфліктах. – К., 1998. – 52 с.
11. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 172 с.
12. Дали К., Имарижеон Р. Прошлое, настоящее и будущее восстановительного правосудия: некоторые критические размышления: Пер. с англ. Лаптевой А. – М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 2001. – 84 с.
13. Желтухин А. И. Социологическая концепция конфликта // Социально-психологический журнал. – Москва, 1994 г. – С. 140-144.

14. Жертва встречается с преступником. Проведение программ восстановительного правосудия в тюрьмах. / Под. ред. Максудова Р. Р. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – 96 с.
15. Землянська В. Запровадження відновлюючих підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство // Право України. – 2003. - №10. – С. 154 – 156.
16. Зер Х. Введение в восстановительное правосудие // Вестник восстановительной юстиции. – 2000. - № 1. – С. 2 – 10.
17. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание: Пер. с англ. / Общ.ред. Л.
18. Карнозова Л. М. Методические рекомендации по организации взаимодействия программ восстановительного правосудия с судом (по уголовным делам несовершеннолетних) // Восстановительное правосудие в России: технологии взаимодействия общества и государства. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2001. – С. 4 – 31.
19. Кравченко А. И. Социология: Учебник для вузов. – М.: Академический Проект: Фонд «Мир», 2005. – 8-е изд. – 512 с.
20. Кристи Н. Пределы наказания. – М.: Прогресс, 1984.– знайдено на веб-сайті <http://sprc.narod.ru>, за адресою http://sprc.narod.ru/library/n_cristy.htm, 14.03.2004 року.
21. Кристи Н. Конфликты как собственность // Базовые навыки разрешения конфликтов и ведение программ примирения жертв и правонарушителей / Под ред. Р. Коваля – Киев. Украинский Центр Согласия, 2003. – С. 53 – 64.
22. Крымский диалог 2002 / Под ред.. Р. Коваля – Киев.Украинский Центр Согласия., 2003. – 45 с.
23. Кудрявцев В. Н. Юридическая конфликтология.– М., 1995 г.
24. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество. В кн.: Социология на пороге XXI века: Новые направления исследований. – М.: Интеллект, 1998., – С. 94-108.
25. Маерс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия. – К.: Университетское издание «Пульсары», 2004 г. – 101 с.
26. Максудов Р. Движение за восстановительное правосудие в России: предмет институализации // Вестник восстановительной юстиции. – 2001. – №2. – С. 4 – 13
27. Максудов Р. Московская группа: обзор работы и эволюция // Вестник восстановительной юстиции. – 2001. – №2. – С. 35 – 48.
28. Максудов Р. О проекте «Восстановительное правосудие в России» // Вестник восстановительной юстиции. – 2003. – №5. – С. 3 – 7.

29. Максудов Р. Роль восстановительных процедур в профилактике социального сиротства // Восстановительные процедуры и технологии в профилактике социального сиротства / Под редакцией Т. А. Дугарской. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – С. 7 – 20.
30. Максудов Р., Флямер М. Программы восстановительного правосудия и социальная работа: возможности взаимодействия в ювенальной юстиции // Вестник восстановительной юстиции – 2000. – №1. – С. 23 – 31.
31. Панова А. А. Некоторые особенности проведения программ примирения в семье // Восстановительные процедуры и технологии в профилактике социального сиротства / Под редакцией Т. А. Дугарской. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – С. 40 – 47.
32. Парсонс Т. Общий обзор. В кн.: Американская социология: Перспективы, проблемы, методы. М.: Прогресс, 1972., – 375 с.
33. Пищик А. М. Методология восстановительного похода // Восстановительный подход в социальной сфере. Теория и практика / Под ред. Лайши Т. Н. – Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2001. – С. 41– 55
34. Погам С. Исключение: социальная инструментализация и результаты исследования // Журнал социологии и социальной антропологии. Т. II. Специальный выпуск: Современная французская социология. – М., 1999., – С. 140-156
35. Райт М. Программы восстановительного правосудия. – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003 р. – 15 с.
36. Резолюція Економічної і соціальної Ради ООН “Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах” від 24 липня 2002 року.
37. Рекомендация № R (99) 19, принятая Комитетом Министров Совета Европы 15 сентября 1999 года, и пояснительные заметки // Вестник восстановительной юстиции. – 2001. – №2. – С. 86 – 103.
38. Социальные конфликты в меняющемся российском обществе // Политические исследования. – М., 1994 г.
39. Туляков В.А. Социальные общности как жертвы пре ступлений // Неволя. – Москва: Редакция журнала «Индекс/Досье на цензуру». – 2005 г.– №3. – С. 30-34.
40. Умбрайт М. Гуманистический подход к посредничеству в разрешении конфликтов: путь преобразования, путь миротворчества // Базовые навыки разрешения конфликтов и ведение программ примирения жертв и правонарушителей / Под ред. Р. Коваля – Киев. Украинский Центр Согласия, 2003. – С. 43 – 54.

41. Флямер М. Г. Восстановительное правосудие: от замысла к практической реализации // Восстановительный подход в социальной сфере. Теория и практика / Под ред. Лайши Т. Н. – Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2001. – С. 9 – 29.
42. Флямер М. Г. Восстановительные принципы в методике проведения «кругов заботы» // Восстановительные процедуры и технологии в профилактике социального сиротства / Под редакцией Т. А. Дугарской. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – С. 20 – 40.
43. Флямер М. Развитие общественных инициатив в сфере уголовной юстиции // Вестник восстановительной юстиции. – 2000. – №1. – С. 10 – 16.
44. Флямер М., Максудов Р. Комментарии к статье Т.Лайши «Опыт организации и проведения программы примирения на этапе предварительного следствия» // Вестник восстановительной юстиции. – 2001. – №2. – С. 13 - 15.
45. Чумиков А. Н. Конфликтология социальных отношений как комплексная научная дисциплина и практическая специализация // Социально-психологический журнал. – Москва, 1997 г. – С.118-124.
46. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии. – М., 1969 г.
47. Юрий М. Ф. Соціологія – К.: Дакор., 2004. – 552 с.
48. Bergen S., Gustafson D. Promising models in restorative justice. A report the ministry of Attorney General of B. C. Canada. – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003 р. – 73 р.
49. Coates R. B., Umbreit M. S., Vos B. Restorative Justice Circles in South Saint Paul. – Center for Restorative Justice and Peacemaking, University of Minnesota, 2000. – 58 р. Знайдено на веб-сайті <http://ssw.che.umn.edu>, за адресою <http://ssw.che.umn.edu/rjp/Resources/Documents/Circles.Final.Revised.pdf>, 23.03.2004 р.
50. Czarnecka-Dzialuk B., Wójcik D. Mediacija w sprawach nieletnich w świetle teorii i badań. – Warszawa: Typografia, 2001. – 192.
51. Goldberg S., Sander F., Rogers N. Dispute resolution: negotiation, mediation, and other process. – New York: Aspen Law and Business, 1999. – 708 р.
52. Meeting the Challenges of Introducing Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe. Final report of AGIS Project. European Forum for Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe, 2005 – 188 р.
53. Social Aspect of Justice. Minister of Justice of Finland. 26th Conference of Ministry of Justice. – Helsinki, 7-8 April 2005. – Знайдено на веб-сайті www.coe.int/minjust

54. Victim-Offender Mediation in Europe. The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed). – Leuven University Press, 2000. – 384 p.
55. Wright M. Justice for Victims and Offenders: A restorative response to crime. – Milton Keynes: Open University Press, 1991. – 159 p.
56. Zagórski J. Orzekanie i wykonywanie kary ograniczenia wolności oraz pracy społecznie użytecznej w Polsce w świetle analizy przepisów i wyników badań. – Warszawa: Biuro rzecznika praw obywatelskich, 2003. – 208.
57. Zehr H., Mika H. Fundamental principles of restorative justice . – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003 p.